

Η Αλβανική αναγέννηση*

Η πολιτιστική αναγέννηση (1850-1913)

Εισαγωγή

Παρά την σημερινή πολιτική, οικονομική και κοινωνική αποδιοργάνωσή της, φυσιολογική και μεταβατική άλλωστε, η Αλβανία διέρχεται την δεύτερη περίοδο της εθνικής της αναγέννησης.

Οι κάθε λογής μελετητές της αλβανικής ιστορίας μπορούν να ανατρέξουν στις πηγές και να βρουν ένα πλούσιο υλικό για τις συνθήκες και τα ιστορικά και άλλα αίτια, αρκεί να προσεγγίσουν και να αναλύσουν τις εξελίξεις τόσο στην ίδια την Αλβανία όσο και στην ευρύτερη περιοχή των Βαλκανίων.

Ιδιαίτερα αυτή η επισήμανση αφορά τους μελετητές της σύγχρονης πολιτικής ιστορίας της Ελλάδος, αφού είναι γνωστό πως σε ό,τι αφορά το κεφάλαιο ελληνοαλβανικές σχέσεις η προσέγγιση ήταν μάλλον επιδερμική. Ειδικά για τη χώρα μας έχει ιδιαίτερη σημασία να εντοπισθούν και να αναλυθούν οι επιπτώσεις του γειτονικού εθνικιστικού «γίγνεσθαι», με καθαρή κρίση και χωρίς τα δεσμά διαφόρων απολιθωμάτων του ιστορικού μεγαλοϊδεατισμού των αρχών του αιώνα.

Στο πόνημα που ακολουθεί εξετάζονται τα σημεία του ζητήματος όπως έχουν διαμορφωθεί και φαίνεται ότι θα λειτουργήσουν στο άμεσο μέλλον, σ' ό,τι αφορά στις σχέσεις ανάμεσα στις δύο χώρες, αλλά και τους γενικότερους προσανατολισμούς της γειτονικής μας χώρας. Η μικρή ιστορική αναδρομή πάνω στο αλβανικό εθνικό κίνημα, οι σημερινές συγκυρίες που οδηγούν στην ποιοτική και άρα αποτελεσματικότερη

* ΣΗΜΕΙΩΣΗ ΤΕΤΡΑΔΙΩΝ

Το άρθρο αυτό του βουλευτή του ΠΑΣΟΚ Αλέκου Παπαδόπουλου, αποτελεί την αρχή μιας σειράς άρθρων για την Αλβανία και τις ελληνοαλβανικές σχέσεις, που θα δημοσιευθούν στο περιοδικό μας στα επόμενα τεύχη.

αναβάθμισή του, ο ρόλος της στα Βαλκάνια και στο νέο ζωτικό χώρο της Αδριατικής καθώς και οι ελληνοαλβανικές σχέσεις, αποτελούν τα κύρια σημεία αυτού του ζητήματος.

Στο τεύχος αυτό θα γίνει μια συνοπτική παρουσίαση του πρώτου θέματος που αφορά το πολιτιστικό κίνημα της αλβανικής αναγέννησης την δεύτερη πεντηκονταετία του περασμένου αιώνα. Πιστεύω ότι η κατανόηση της τόσο σημαντικής αυτής περιόδου είναι χρήσιμη πολλαπλά σ' αυτούς που με αγωνία αναζητούν εθνικές στρατηγικές, αν θέλουμε κάποτε και στην χώρα μας να χαράζουμε εξωτερική πολιτική και να προσδιορίζουμε τους εθνικούς μας στόχους με ρεαλισμό και προοπτική.

1. Πρόδρομοι του αλβανικού διαφωτισμού

Από τα μέσα του περασμένου αιώνα στην υπό οθωμανική κυριαρχία Αλβανία προετοιμάζονται οι συνθήκες για την ανάπτυξη Εθνικού Αλβανικού Κινήματος. Όπως παντού στα Βαλκάνια έτσι και στην Αλβανία αυτό που χαρακτηρίζει τον 19ον αιώνα είναι η ταχεία ανάπτυξη της εμπορευματικής οικονομίας που παραγκωνίζει την φυσική οικονομία στην ύπαιθρο, στην οποία στηριζόταν η φεουδαρχική κοινωνία. Τη συντεχνιακή φεουδαρχική πειθαρχία αντικαθιστά ο ελεύθερος ανταγωνισμός. Τούτο είχε ως συνέπεια την αποδιάρθρωση του μικροεμπορίου και των μικροβιοτεχνιών στην Αλβανία κάτω από το βάρος του συντριπτικού ανταγωνισμού των αυστριακών, ιταλικών, αγγλικών και γαλλικών προϊόντων.

Στην ύπαιθρο εκτός από τους ελάχιστους ιδιοκτήτες γης οι υπόλοιποι είναι ακτήμονες αγρότες (οι «τσιφτισήδες») που εργάζονται ως κολλήγοι στα τσιφλίκια των μπέηδων. Με την κατάργηση του τιμαριωτικού συστήματος, ο Αλβανός χωρικός μπορεί να ελευθερώθηκε από την κατάσταση του ραγιά, μα μπήκε κάτω από την εξάρτηση της τουρκικής γραφειοκρατικής διοίκησης, που για πρώτη φορά εφαρμόστηκε. Το βάρος των φόρων, οι διακυμάνσεις των τιμών, οι συχνές χρεώσεις στους τοκογλύφους, η υποχρεωτική στρατιωτική θητεία (νιζάμ) και η χαμηλή παραγωγή, προκάλεσαν στη δεύτερη αυτή πεντηκονταετία του 19ου αιώνα βαθιές ανατροπές και προετοίμασαν το έδαφος των όσων ακολούθησαν.

Δεκάδες χιλιάδες κατεστραμμένες οικογένειες σε κατάσταση απέραντης φτώχειας πήραν και πάλι το δρόμο της ξενιτιάς, στην αρχή προς την Τουρκία, Ρουμανία, Αίγυπτο, μετά προς την Ελλάδα, Βουλγαρία, Ρωσία και αργότερα προς την Αμερική, Γαλλία, Ιταλία, Αυστρία, Αυστραλία.

Η αφόρητη από κάθε άποψη κατάσταση στην Αλβανία την περίοδο αυτή σε συνδυασμό με τις περιφημες και εξαιρετικά καταπιεστικές για τους Αλβανούς οθωμανικές συγκεντρωτικές μεταρρυθμίσεις οδήγησαν τις αγροτικές μάζες να πάρουν πολλές φορές τα όπλα ενάντια στον Τούρκο κατακτητή, κυρίως ως αντίδραση στην τουρκική γραφειοκρατική διοίκηση.

Το κίνημα αυτό προετοίμασε τις κατάλληλες συνθήκες και το κοινωνικό πλαίσιο, για πρώτη φορά μετά την εποχή του Σκεντέρμπεη τον 15ο αιώνα, του Εθνικού Αλβανικού Κινήματος. Μέσα σ' αυτές ακριβώς τις συνθήκες εμφανίστηκαν προοδευτικές μορφές, οι καλούμενοι πρόδρομοι του λεγόμενου αλβανικού «Διαφωτισμού», που έδρασαν για να πάρει η Αλβανία τον δρόμο της προόδου σύμφωνα με το πρότυπο των κρατών της Ευρώπης. Ο πρώτος φωτισμένος αντιπρόσωπός τους ήταν ο Ναούμ Βεκιλχάρτζης από την Κορυτσά.

Η ιδιαίτερη επιμονή της Υψηλής Πύλης να στερεί από τους Αλβανούς και μόνο σ' αυτούς απ' όλες τις εθνότητες το δικαίωμα της ελεύθερης χρήσης της γλώσσας τους στα σχολικά και θρησκευτικά ιδρύματα οδήγησε αρχικά στη δημιουργία ενός κινήματος αντίδρασης από Αλβανούς διανοούμενους με επικεφαλής τον Ν. Βεκίλχάρτζη για την διδασκαλία της παιδείας στην εθνική τους γλώσσα. Προς αυτό το σκοπό δημοσιεύει το 1844 ένα μικρό σχολικό εγχειρίδιο με τον τίτλο *Έβετορ*, στο οποίο προτείνει ένα ιδιαίτερο αλβανικό αλφάβητο που εφεύρε ο ίδιος. Το 1850 με πρωτοβουλία του ιδίου ιδρύεται στο εξωτερικό ο «Αλβανικός Εκπολιτιστικός Σύλλογος» που όμως βρήκε σφοδρή αντίδραση από την Υψηλή Πύλη και όπως υποστηρίζεται, από πολλούς Αλβανούς ιστορικούς και από το Πατριαρχείο της Κωνσταντινουπόλεως.

Ένας άλλος πρόδρομος της αλβανικής αναγέννησης είναι και ο Βιτσέντζο Ντόρσα, ένας Αλβανός της παροικίας στη Νότιο Ιταλία. Επίσης σημαντική συμβολή στην προετοιμασία του εδάφους για την αλβανική αναγέννηση είχαν και οι Αλβανοί Σ. Τοπτανί και Πάσκο Βάσσα καθώς και ο ηγέτης της Νότιας Αλβανίας Ταφίς Μπουζί. Παρ' όλες όμως τις προσπάθειες της περιόδου αυτής στην πραγματικότητα το εθνικό αλβανικό κίνημα θα περάσει πολύ δύσκολες στιγμές στις δεκαετίες που θα ακολουθήσουν, που οφείλονται τόσο σε εσωτερικούς παράγοντες όσο και στην μη ευνοϊκή διεθνή συγκυρία.

Την περίοδο αυτή ακριβώς γεννήθηκε για πρώτη φορά στους Αλβανούς και η δυσπιστία, αν όχι η έχθρα, προς τους γείτονές τους Έλληνες, Σέρβους και Μαυροβούνιους, κάτι που δυστυχώς τους ακολουθεί και μέχρι σήμερα. Την Ελλάδα συνέιχε το όραμα της Μεγάλης Ιδέας που εκτεινόταν κατά τους Αλβανούς και μέχρι τα αλβανικά εδάφη της Νότιας Αλβανίας. Η Σερβία ονειρευόταν την αυτοκρατορία του Στεφάνου Ντουσάν και διέξοδο μέσω της Αλβανίας στην Αδριατική και το Μαυροβούνιο, το μεσαιωνικό κράτος της Ρασκίας, είχε εδαφικές βλέψεις στη σημερινή Βόρεια Αλβανία.

Το εθνικό «σύμπλεγμα» των Αλβανών για τον διαμελισμό της χώρας τους από τους γείτονές τους, που τους κατατρέχει ακόμη και σήμερα, έχει βαθιές ρίζες από την περίοδο εκείνη. Σ' αυτό πρέπει να προσθέσει κανείς ότι εκτός από τις τρεις βαλκανικές χώρες υπήρχαν και οι πάντοτε εποφθαλμιούσες Ιταλία και Αυστρία. Ήταν επόμενο λοιπόν την περίοδο αυτή η τουρκική κυβέρνηση να εκμεταλλευτεί την κατάσταση σε βάρος των άλλων γειτόνων της Αλβανίας, ώστε να προκαλέσει τη διχόνοια ανάμεσα στις διάφορες ομάδες του αλβανικού πληθυσμού και να υποδαυλίζει το μίσος με συγκεκριμένες ενέργειες της μουσουλμανικής πλειονότητας κατά των γειτονικών χριστιανικών κρατών μεταξύ των οποίων βεβαίως και της Ελλάδος.

2. Η περίοδος της ολοκλήρωσης της πολιτιστικής αναγέννησης στην Αλβανία

Κάτω από ένα καθεστώς δυσμενούς διάκρισης της Τουρκίας σε βάρος των Αλβανών, όπως συνοπτικά περιγράφηκε πιο πάνω, σχετικά με τη διδασκαλία κυρίως της εθνικής τους γλώσσας και σε αντίθεση με ό,τι συνέβαινε με τις άλλες εθνότητες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, αρχίζει μια νέα περίοδος αντίδρασης των Αλβανών διανοούμενων της διασποράς κυρίως, περί τα μέσα της δεύτερης πεντηκονταετίας του

19ου αιώνα. Αρχίζουν νέες και περισσότερο συστηματικές προσπάθειες για να αποκτήσει ο αλβανικός λαός εθνική συνείδηση πράγμα που συγκεκριμενοποιείται με τη διάδοση εκδόσεων στη μητρική γλώσσα.

Το 1864 ο Κ. Χριστοφορίδης, ένας διανοούμενος Αλβανός ορθόδοξος που είχε σπουδάσει στην Αγγλία ιδρύει στην Κωνσταντινούπολη ένα «Πολιτιστικό Σύλλογο», με σκοπό την ίδρυση αλβανικών σχολείων και την έκδοση σχολικών κειμένων στα αλβανικά με ένα πιο απλοποιημένο αλβανικό αλφάβητο. Η αντίδραση όμως της Υψηλής Πύλης και κατά τους Αλβανούς ιστορικούς και του Πατριαρχείου ήταν έντονη όταν ανακάλυψαν τους πραγματικούς σκοπούς του Συλλόγου. Έτσι κατάφεραν να αποδυναμώσουν τις δραστηριότητές του.

Οι προσπάθειες όμως για ενιαίο αλφάβητο και διδασκαλία της εθνικής γλώσσας των Αλβανών συνεχίζονταν και έχει σημασία να μνημονευθεί εδώ η ιστορική πια διάσκεψη στην τουρκική πρωτεύουσα το 1871, στην οποία πήραν μέρος οι παρακάτω αλβανικές προσωπικότητες: Κ. Χριστοφορίδης, Π. Βάσσα, Γ. Βρεττός, Ι. Κεμάλ, Σάμι Φρασερί. Επίσης κλήθηκαν και οι γνωστοί αλβανικοί παράγοντες στην Υψηλή Πύλη Μουσταφά Πασσά Γκιριτλής, ο Σουλεϊμάν Πασσά Τοπτάνι, Ρουστέμ Πασσά Λεσκοβίκου καθώς επίσης και οι οικονομικοί παράγοντες Κ. Ζάππας και Χ. Ζωγράφος. Η διάσκεψη αυτή κατέληξε σε αποτυχία όχι μόνο λόγω των εσωτερικών διαφωνιών αλλά κυρίως λόγω της εμμονής του Ντιθανίου για άρνηση παραχώρησης δικαιωμάτων διδασκαλίας εθνικής γλώσσας.

Έτσι σύμφωνα με τα επίσημα αλβανικά στοιχεία το 1878 στα τρία περισσότερο ανεπτυγμένα από πολιτιστικής πλευράς σαντζάκια της Αλβανίας (Αργυροκάστρου, Μπερατίου και Αυλώνας) υπήρχαν 80 τουρκικά σχολεία, 163 ελληνικά και ούτε ένα αλβανικό. Η γραφή της μητρικής γλώσσας των Αλβανών διδασκόταν μόνο σε δύο καθολικά σχολεία της Σκόδρας ως δευτερεύον μάθημα, ενώ κύρια γλώσσα διδασκαλίας ήταν τα ιταλικά.

Την περίοδο αυτή της αλβανικής αναγέννησης βλέπουμε να γίνονται και τα πρώτα θήματα στον τομέα της αλβανικής λογοτεχνίας. Συγγραφείς που αναδεικνύονται αρχικά είναι εκτός του Κ. Χριστοφορίδη και οι: Ντ. Μπόριτσι, Π. Ντότσι, Θύμιος Μίτκος και Ν. Μπίτικι. Ο Κ. Χριστοφορίδης επίσης μετέφρασε στα αλβανικά την Παλαιά και Καινή Διαθήκη και εξέδωσε το περίφημο Ελληνοαλβανικό Λεξικό, το οποίο η ιταλική προπαγάνδα φρόντισε να εξαφανίσει από την Αλβανία η δε ελληνική πλευρά για άλλη μια φορά έμεινε να παρακολουθεί απαθής τις εξελίξεις της ιταλικής διείσδυσης στην διαμορφούμενη αλβανική κουλτούρα.

Στο αλβανικό λογοτεχνικό κίνημα συμβολή είχε επίσης και ο Ι. ντε Ράντα ποιητής και ιστορικός μελετητής καθώς και η Αλβανορουμάνα συγγραφέας πριγκίπισσα Ελένη Γκίκα που με το ψευδώνυμο Ντόρα ντ' Ίστρια έκανε γνωστό το αλβανικό ζήτημα κυρίως με τη μελέτη της στα γαλλικά: *Η αλβανική εθνικότητα μέσα από τα αλβανικά τραγούδια* (1866).

Βεβαίως η εθνική αναγέννηση της Αλβανίας που διήρκεσε από τα μέσα του 19ου αιώνα μέχρι την απόκτηση της εθνικής της ανεξαρτησίας το 1912-13 δεν στηρίχθηκε μόνο σ' ένα ρωμαλέο παρθένο πολιτιστικό κίνημα, αλλά και στο πολιτικό κίνημα της αναγέννησης με την περίφημη Λίγκα της Πρισρένης.

Η ανάλυση του πολιτικού αυτού κινήματος της αλβανικής αναγέννησης, με όλες τις συνέπειές της για την Ελλάδα θα αναλυθεί στο επόμενο τεύχος. Τα δύο όμως θεμελιώδη κινήματα της αλβανικής παλιγγενεσίας (πολιτικό και πολιτιστικό) είχαν

όπως ήταν φυσικό βαθιά σχέση μεταξύ τους και αλληλεξάρτηση και ίδια πορεία. Δεν μπορούσε να υπάρξει αλβανικό πολιτικό κίνημα και εθνική δράση εάν δεν είχε προϋπάρξει και συνέχιζε να υπάρχει παράλληλα εθνικό αλβανικό πολιτιστικό κίνημα.

Ένα αλβανικό πολιτιστικό κίνημα που στηρίχθηκε κατά ένα μεγάλο μέρος στην ελληνική παιδεία αλλά που βρήκε στην πορεία τα δικά του εθνικά χαρακτηριστικά.

Έτσι την περίοδο αυτή στην αλβανική ποίηση αφθονούν οι αλυτρωτικές εκκλήσεις για εθνική υπερηφάνεια και απελευθέρωση. Σημαντικό έργο είναι η *Αλβανική Μέλισσα* του μαθητή του Ν. Βεκιλχάρτζη Ευθύμιου Μήτκου. Ο Πάσχο Βάσσα από τη Σκόδρα έγραψε το περίφημο ποίημά του *Φτωχή Αλβανία*. Οι Ζ. Γιουμπάνι και Θ. Κρέι ύμνησαν τον Γεώργιο Καστριώτη (Σκεντέρμπεη). Επίσης αυτά τα χρόνια θα αναπτυχθεί για πρώτη φορά η αλβανική δημοσιογραφία. Στην Κων/πολη ο Σάμι Φρασερί εκδίδει τον «Ερμηνευτή της Ανατολής». Ο Α. Κουλουριώτης την «Φωνή της Αλβανίας» στην Αθήνα. Βασικό δημοσιογραφικό όργανο ήταν και η εφημερίδα της Κων/πολης «Επαγρύπνηση». Το 1878 και 1880 ο Γεώργιος Βρεττός εκδίδει τις δύο ιστορικές μπροσούρες, *Η Απολογία* και *Οι Διεκδικήσεις των Αλβανών*. Το 1879 ο Π. Βάσσα εκδίδει το σημαντικό έργο πολιτικής λογοτεχνίας σε πολλές γλώσσες, *Η Αλήθεια για την Αλβανία και τους Αλβανούς*.

Τον Οκτώβριο του 1879 ιδρύεται κάτω από την προεδρία του Σάμι Φρασερί η «Εταιρεία των Αλβανικών Γραμμάτων», που έπαιξε σημαντικό ρόλο στις μετέπειτα εξελίξεις.

Μετά την πτώση της Λίγκας της Πρισρένης στις 22.4.1881, η οποία ως γνωστό αυτοανακηρύχτηκε η πρώτη προσωρινή κυβέρνηση της Αλβανίας το 1880, εισερχόμεθα σε μια άλλη περισσότερο αποφασιστική περίοδο του εθνικού αλβανικού κινήματος παρά τις απηνείς διώξεις του σουλτάνου Αβδούλ Χαμίτ Β' μέσα και έξω από την Αλβανία. Οι εμψυχωτές της αλβανικής αναγέννησης συνεχίζουν παρ' όλα αυτά τις προσπάθειες ανάπτυξης του αλβανικού εθνικισμού, με επίκεντρο δράσης την παράνομη πλέον «Εταιρεία των Αλβανικών Γραμμάτων».

Το 1884-85 οι Αλβανοί ηγέτες του Πολιτιστικού Ομίλου της Κων/πολης κατάφεραν να αποσπάσουν άδεια από τον σουλτάνο και να εκδόσουν το μηνιαίο περιοδικό πολιτιστικού χαρακτήρα το «Φως» και αργότερα με το νέο τίτλο η «Γνώση».

Ο αγώνας που συνεχιζόταν παράλληλα σε πολιτικό και διπλωματικό επίπεδο ανάγκασε την Πύλη να κάνει ορισμένες παραχωρήσεις. Απελευθέρωσε τους φυλακισμένους ή εκτοπισμένους για τη δράση τους Αλβανούς, διέκοψε την εφαρμογή των «συγκεντρωτικών μεταρρυθμίσεων» και το σημαντικότερο επέτρεψε για πρώτη φορά την διδασκαλία της αλβανικής γλώσσας στα σχολεία.

Ανεξάρτητα από τις συνεχείς παλινδρομήσεις της Υψηλής Πύλης από το 1885 και μέχρι την ίδρυση του ανεξάρτητου αλβανικού κράτους το 1912-13, το αλβανικό πολιτιστικό κίνημα παρά τις τόσο δυσμενείς συνθήκες που αντιμετώπισε στην ανάπτυξή του, γνώρισε νέα ζωηρή άνθηση που δεν είχε προηγούμενο στην ιστορία της Αλβανίας. Έτσι στο εξωτερικό οι Αλβανοί μετανάστες συνεχίζουν να ιδρύουν εθνικές οργανώσεις. Στη Ρουμανία την εταιρεία «Η Γνώση» (1887), στη Βουλγαρία το σύλλογο «Ο Πόθος» (1892), στην Αίγυπτο την εταιρεία «Η Αλβανική Αδελφότητα».

Την περίοδο αυτή κορυφαίος των αλβανικών γραμμάτων αναδεικνύεται ο αδελφός των Σάμι και Αβδούλ Φρασερί ο Ν. Φρασερί, από τις κυριότερες φυσιογνωμίες του αλβανικού εθνικού κινήματος, διάσημος συγγραφέας και εθνικός ποιητής της Αλβανίας. Εκτός από τα σχολικά βιβλία που έγραψε πλούτισε την αλβανική λογοτεχνία

με αξιόλογα έργα όπως τα *Βουκολικά* και *Γεωργικά*, *Τα λουλούδια της Άνοιξης*, το επικό *Η ιστορία του Σκεντέρμπεη*.

Το έργο του το συνέχισαν δύο αξιόλογοι ποιητές της αλβανικής αναγέννησης ο Α.Ζ. Τσαγιούπι με το *Ο Μπαμπά Τομόρρι* (1902) και ο Α. Ντρένοθα συγγραφέας του *Ακτίνες φωτός* που κυκλοφόρησε το 1904.

Από το 1881 το λατινικό αλφάβητο επικρατεί στην αλβανική εκπαίδευση και το 1912 που ανακηρύσσεται το ελεύθερο αλβανικό κράτος επισημοποιεί την καθιέρωση του λατινικού αλφάβητου.

Ίσως κάποτε οι ιστορικοί στην Ελλάδα θα πρέπει να εξαντλήσουν τις έρευνές τους για τους λόγους που οδήγησαν στην μη επιβολή του ελληνικού αλφάβητου στην αλβανική γλώσσα, όταν είναι δεδομένη η έντονη παρουσία του ελληνικού πνεύματος στο αλβανικό πολιτιστικό κίνημα της περιόδου αυτής. Σίγουρα υπάρχουν ευθύνες. Πρέπει να ερευνηθεί γιατί παρά τις προσπάθειες μεγάλων μορφών των γραμμάτων όπως των Δ. Καμάρδα, Γ. Βρεττού, Δ. Κουπιτόρη και πολλών άλλων τελικά εισήχθη το λατινικό. Πρέπει να αναζητηθεί γιατί όλο το πολιτιστικό κίνημα της αναγέννησης ξέκοψε από την ελληνική παιδεία και τον ελληνικό πολιτισμό. Πρέπει να απαντηθεί γιατί άραγε ακόμη και σήμερα αγνοούμε με ποιον τρόπο μπορούμε και πρέπει να πλησιάσουμε τον αλβανικό λαό.

Το σημαντικότερο όμως απ' όλα είναι ότι πρέπει να φωτιστούν μερικές ιστορικές πτυχές που σχετίζονται με την αλβανική καχυποψία και αντίδραση – πιστεύω άδικα – για την ορθόδοξη εκκλησία. Ακόμα και σήμερα, η αντίδραση αυτή είναι έντονη και εκφράστηκε προ ημερών σε κύριο άρθρο της επίσημης εφημερίδας των Τιράνων «Ζέρι Πόπουλιτ» με τίτλο *Τα φαντάσματα του Πατριαρχείου* και με αφορμή τον πρόσφατο διορισμό τοποτηρητή του Πατριαρχείου της Κων/πόλεως στην Αλβανική Ορθόδοξη Εκκλησία.